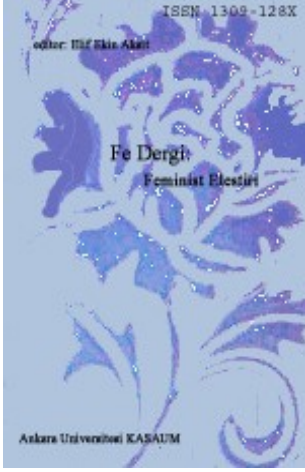

Yayınlayan: Ankara Üniversitesi KASAUM
Adres: Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cebeci 06590 Ankara

Fe Dergi: Feminist Eleştiri 14, Sayı 1
Erişim bilgileri, makale sunumu ve ayrıntılar için:
<http://cins.ankara.edu.tr/>

**“Ya Saçın Ya Takım!”: Türkiye’de Kadın Futbolunda
Beden Politikaları ve Direniş Olanakları***

İrem Kavasoglu ve Mehmet Bozok

Çevrimiçi yayına başlama tarihi: 10 Haziran 2022

Yazı Gönderim Tarihi: 02.02.2022

Yazı Kabul Tarihi: 31.05.2022

Bu makaleyi alıntılanmak için: İrem Kavasoglu, Mehmet Bozok, **“Ya Saçın Ya Takım!”: Türkiye’de Kadın Futbolunda Beden Politikaları ve Direniş Olanakları** *Fe Dergi 14*, no. 1 (2022), 92-106.
URL: http://cins.ankara.edu.tr/27_8.pdf

Bu eser akademik faaliyetlerde ve referans verilerek kullanılabilir. Hiçbir şekilde izin alınmaksızın çoğaltılamaz.

*Bu çalışmanın önceki bir versiyonu “Normatif ve Suçlu Addedilen Beden: Kadın Futbolunda Beden Politikaları” başlığı ile 07-09 Kasım 2020 tarihleri arasında online olarak düzenlenen 18. Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi’nde sözel bildiri olarak sunulmuştur.

“Ya Saçın Ya Takım!”: Türkiye’de Kadın Futbolunda Beden Politikaları ve Direniş Olanakları

İrem Kavasoğlu*

Mehmet Bozok*

Bu araştırma Türkiye’deki kadın futbolunda idealize edilen beden ile uyumlu olmayan sporcuların futbol alanındaki deneyimlerini Foucault’nun kavramsal araçları ile irdelemeyi amaçlıyor. Futbolu sporda toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en görünür olduğu alanlardan biri olması sebebiyle araştırma sahası olarak ele aldık. Bu özelliği nedeniyle kadın futbolu cis-heteronormatif kadınlığı idealize eder. Niteliksel araştırma yöntemi ile kurgulanan araştırmanın verilerini derinlemesine görüşmeler yoluyla topladık. Futbol yaşamları devam eden dokuz kadın futbolcu ile Mayıs 2020 – Ocak 2021 arasında ortalama bir buçuk saat süren yüz yüze ve çoğu online bireysel görüşmeler gerçekleştirdik. Elde ettiğimiz verileri tematik analiz yöntemi ile analiz ettik. Araştırmanın bulguları Türkiye’deki kadın futbolundaki “ideal” kadın futbolcunun uzun saçlı, kadınsı, güzel ve bakımlı olmak gibi özelliklere sahip olmak anlamına geldiğini ortaya koymaktadır. Bu idealin dışında futbolcu olmak ise futbol kulüplerinde ve milli takımdaki kariyerlerinin önünde bir engel olarak deneyimlenmektedir. Futbol alanındaki aktörler tarafından çeşitli disiplin pratikleriyle kısa saçlı ve erkeksi olarak nitelendirilen futbolculara saçlarını uzatmaları ve daha kadınsı olmaları dikte edilmektedir. Bu disipline etme çabalarıyla nedeniyle sporcular beden görünimleri ve öznellikleri ile futbol kariyerlerini sürdürmek arasında ciddi gerilimler yaşamaktadır. Fakat bununla birlikte beden görünimleri nedeniyle ayrımcılık yaşamamak adına geliştirdikleri stratejiler onların güçlenmelerinde motive edici bir rol oynamaktadır. Sonuç olarak kadın futbolu, cis-heteronormatif kadınlıkla uyumlu görülmeyen sporcular için normalleştirme ve cezalandırma pratiklerinin hâkim olduğu, fakat yaşadıkları gerilimlere rağmen sporcuların güçlenmeyi deneyimledikleri bir alandır.

Anahtar Kelimeler: kadın futbolu, beden, heteronormative, Foucault, disiplin

“Your Hair or the Team!” Body Politics and Possibilities of Resistance in Women’s Football in Turkey

This research aims to discuss the experiences of the athletes in the field of football who are not compatible with the normalized body in women’s football in Turkey, with Foucault’s conceptual tools. We focused on football as a research field since it is one of the fields where gender inequality in sport is most visible. In this manner, women’s football idealizes cis-heteronormative femininity. We collected the data of this research, using qualitative research design, through in-depth interviews. Between May 2020 and January 2021, we conducted face-to-face and online individual interviews with nine active female football players, which lasted an average of one and a half hours. We analyzed the data with thematic analysis method. The findings of the research reveal that the “ideal” female football player in women’s football in Turkey means having long hair, being feminine, beautiful and well-groomed. On the other hand, being a football player outside of this ideal is experienced as an obstacle to their careers in football clubs and the national team. Actors in the football field dictate to football players, who are described as short-haired and masculine, to grow their hair long and be more feminine, with various discipline practices. Because of these disciplinary practices, athletes experience serious tensions between their body image and subjectivity and on continuing their football careers. However, the strategies they developed to avoid discrimination because of their body appearance, play a motivating role in their empowerment. As a result, women’s football is a field, where normalization and punishment practices dominate athletes, who are not

*Doç.Dr. İrem Kavasoğlu, Çukurova Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü, ORCID: 0000-0003-3969-1163, kavasoğluirem@gmail.com,

Yazı Gönderim Tarihi: 02.02.2022, Yazı Kabul Tarihi: 31.05.2022

*Doç.Dr. Mehmet Bozok, Maltepe Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyoloji (İngilizce) Bölümü, ORCID:0000-0002-9841-6324,

mehmetbozok@yahoo.co.uk, mehmetbozok@maltepe.edu.tr

comfortable with cis-heteronormative femininity, but where athletes also experience empowerment despite the tensions they experience.

Keywords: Women’s football, body, heteronormativity, Foucault, discipline

Giriş

Kadın futbolu tüm dünyada giderek yaygınlaşmakta ve daha fazla izlenmektedir. Fakat bu alan hâlâ, kadınların mücadele etmesi gereken türlü ayrımcılıkla, taş ve dikenle doludur. Bu nedenle futbol, kadınlar için başlı başına bir mücadele alanıdır. Kadın futbolcuların mücadele sahalarından biri de beden imajlarına yönelik heteroseksist baskılardır. Bu makale Türkiye’de kadın futbolcuların bedenleri üzerinde iktidar kurmaya ve onları disipline etmeye dönük söylem ve pratikleri, kadın sporcuların saçları özelinde onların beden ve öznelliklerine odaklanarak ele almayı amaçlıyor.

Bu araştırmanın yazarları olarak, uzun zamandır farklı şekillerde kadın futbolunda kısa saçlı olmanın, diğer kadın futbolculara nazaran daha dikenli ve taşlı yollardan geçmek anlamına geldiğini gözlemliyorduk. Bu duruma ilişkin farkındalığımızın pekişmesi, makale yazarlarından birinin 2016’dan beri çeşitli çalışmalar aracılığıyla ilişki içinde olduğu daha sonra araştırmanın katılımcılarından biri olan kadın futbolcu Deva¹ ile gerçekleştirdiği bir sohbetle dayanmaktadır. Deva, takımdakilerin üzerinde kurduğu baskıyı anlatırken, kendisine “ya saçın ya takım” denilerek tehdit edildiğinden bahsetmişti. Bu ifade daha sonra araştırmayı yazarken makalemizin de başlığı oldu. O zamanlar adına “futbol sohbetleri” dediğimiz bu söyleşilerde, kadın futbolcuların uzun saçlı olması yönündeki baskının yaygın bir örüntü olduğunu farklı sporcuların öykülerinde gördük. Bu farkındalık, 2020-2021 arasında gerçekleştirdiğimiz alan araştırmasına yol açtı.

Dünyada kadın futbolunda FIFA 2019 Kadınlar Dünya Kupası’nın seyirci rekoru kırması, bütçenin artırılması, eşcinsel futbolcuların görünürlüğü’nün artması ve eşit ücret talepleri gibi gündemler söz konusu iken, Türkiye’deki kadın futbolu bu gelişmelerin hayli gerisindedir. Bu araştırmada cis-heteronormatif kadınlıkla uyumlu görülmeyen futbolculara yönelik ayrımcılığın gerekçelendiği en önemli olgulardan biri olan kadın futbolcuların bedenlerine ve öznelliklerine odaklanıyoruz. Kadın futbolundaki bazı antrenörler, kulüp başkanları, takım kaptanları ve takım arkadaşları gibi aktörlerin arzuladığı ve uygun gördüğü bedenlenme hallerinin dışındaki futbolcuların denetlenme ve cezalandırılma pratiklerine yakından bakıp, bedenlerini disipline etme pratikleri karşısında bu futbolcuların futbol kariyerlerini nasıl sürdürdüklerini anlamaya çalışıyoruz.

Kadın Sporcuların Bedenlerini Foucault’nun Kavramsal Araçlarıyla Okumak

Kadın sporcu bedeninin üzerindeki pek çok denetim pratiği ile onları disipline ettiğine ve normalleştirdiğine dikkat çeken Chase (2006), Duncan, (1994), Johnstone, (1996) ve Markula (2003) gibi bazı feminist spor sosyologları, disiplinin spor alanında -egzersiz, diyet, makyaj, meme implantı ve uzun saç gibi- pek çok pratik üzerinden kurulduğunu vurgulayıp, disiplinci iktidar pratiklerinin nihai sonucunun uysal bedenler inşa etmek olduğunun altını çizerek. Söz konusu uysal bedenlerin inşasında heteroseksüellik zorunlu bir norm olarak kurulmaktadır. (Wright ve Clark 1999). Öte yandan, yine bu araştırmalar bize kadın sporcuların zorunlu heteroseksüellik normlarına karşı meydan okuduklarını ve spor yoluyla güçlendiklerini de gösterir (Chase, 2006; Markula 2003; 2004). Örneğin kadın futbolcular kadınsı ve heteroseksüel olmalarını salık veren ataerkilliğe kısa saçları ve lezbiyen kimlikleri ile meydan okur. Bu nedenle spor sosyolojisi alanında kadın bedeni üzerine analizler yapan Chapman (1997), Johns ve Johns (2000), Markula (2003; 2004) ve Wesely (2001) gibi bazı araştırmacılar Foucault’nun çalışmalarının aslında direniş ve dönüşümü anlamak için bir çerçeve sağladığını öne sürmektedirler.

Türkiye’de de kadınların elit düzey² spor deneyimleri üzerine söz söyleyen araştırmalar, heteroseksüel kadınlığın sporda katı bir norm olarak işlediğini ortaya koymaktadır (Koca ve Bulgu, 2005; Kavasoğlu ve Koca, 2019; Öztürk ve Koca, 2018; Öztürk ve Koca, 2020). Örneğin erkek kimliğinin inşasında önemli görülen vücut geliştirme alanında kadın sporcular, cinsiyet kimlikleri ve cinsel yönelimlerinin sorgulanmaması için cis-heteroseksüel kadınlıklarını vurgulamak durumunda kalmaktadırlar (Kavasoğlu ve Macit, 2018; Kavasoğlu ve Koca, 2019). Dahası vücut geliştirme ve fitness alanının bikini fitness kategorisinde kadın sporcular kaslı fakat seksi olduklarını göstermek için tepeden tırnağa tüm bedenlerine ve beden hareketlerine, bakışlarına, jest ve mimiklerine dikkat etmektedirler (Kavasoğlu ve Koca, 2021).

Elit düzey kadın sporcuların bu deneyimlerinin yanı sıra egzersize yönelen kadınlar için de beden hâkim kadınlık normları ile kuşandığını biliyoruz (Hacısoftaoğlu ve Bulgu, 2012; Şenel, 2015). Örneğin Şenel

(2015), kendisinin de parçası olduğu bir dans grubuyla gerçekleştirdiği görüşmeler ve dans salonundaki gözlemlerinde, dansçılar arasında çizilen, “kadın gibi kadın” anlayışının cisimleştiği ideal kadın bedeni anlatısına dikkat çekiyor. Şişman/zayıf gibi çizilen ve sabitlenen ikiliklerin gösterdiği gibi, kadınların bu şekilde salt bedene dönüştüğüne, o bedeninin nasıl görünmesi gerektiğine dair de sürekli bir kaygı ve kendi kendini denetleme sarmalında dolanıp durduğuna vurgu yapıyor.

Bu araştırma kapsamında kadın futbolcu beden üzerinden “güçlenme”³ okuması yaptığımızda, futbolun kadın sporculara fiziksel kapasitelerini geliştirmeleri, yeteneklerinin farkında olmaları, bedensel ve psikolojik güçlenme deneyimlemeleri, futbol kariyerleri aracılığıyla sosyal statülerini geliştirmeleri, beden görünümeleri üzerinde karar sahibi olmaları gibi yollarla pek çok güçlenme fırsatı sağladığını söyleyebiliriz. Nitekim kadınların fiziksel becerilerini ve kapasitelerini geliştirmeleri ile kendi bedenleri üzerinde kontrol sahibi olmaları sporda güçlenmenin önemli parçaları arasındadır (Ashton-Shaeffer ve ark., 2001; Lim ve Dixon, 2017; Theberge, 1987). Fakat bu noktada, bir kadın futbolcunun sahip olduğu, rahat, mutlu ve özgür hissettiği beden görünümü ve kimliği ile futbol alanında kendini kabul etmesi ve futbol alanında bu öznelğin kabul edilmesinin öneminin sporcuların güçlenmelerindeki rolünün altını çizmemiz gerekir. Zira aksi yöndeki deneyimler futbolcuları güçsüzleştiren deneyimlere kapı aralayabilir. Kadınların spor aracılığıyla güçlenmelerinin kavramsal çerçevesini çizen araştırmalar, sporun kız çocukları ve kadınlar için kişisel değişim yaratma kapasitesine sahip olduğunu vurgular. Bu yönüyle spor kadınların güçlendiği ve dünyanın her yerindeki kadınları etkileyen adaletsiz algı veya muamele alanlarının birçoğunun üstesinden geldiği bir yer olabilir. Ancak yine bu araştırmaların vurguladığı gibi spor her zaman güçlendirici, güvenli veya güven artırıcı olmayabilir (Deem ve Gilroy, 1998; Leem ve Dixon, 2017). Foucault’yu içeren feminist postyapısalcı analiz, sosyal yapıların etkisinin farkındadır, ancak bireylerin bu güçleri müzakere etme ve direnme konusunda bir dereceye kadar güce sahip olduğunu kabul eder (Leem ve Dixon, 2017). Bu kapsamda futboldaki idealize edilen beden ve öznelliklerin dışındaki futbolcular, disipline edilemeyen, uysallaştırılmayan özneyi, yani iktidara karşı direniş ihtimali sunan bir özneyi veriyor bize. Dolayısıyla kadın futbolcu beden üzerinden güçlenme okumasını, kısa saçlı ve erkeksi olarak tanımlanan futbolcuların, saçlarını uzatmaması ya da uzatmak isteyip istemediğine kendi karar vermesi, kendini kısa saçlı ve kaslı beden görünümü ile sevmesi ve kabul etmesi, takımında da bu öznelliği ile kabul edilmesi gibi deneyimler üzerinden yapmayı ıskalamamız gerektiğine inanıyoruz.

Araştırmanın Metodolojisine Dair

Bu araştırmada, Türkiye’deki kadın futbolda “normal” ya da “ideal” olarak addedilen beden ve öznelliklerle uyumlu olmayan futbolcuların futbol alanındaki deneyimlerini tartışmak için feminist metodolojinin kadınlar üzerinde kurulan ataerkil ve cinsiyetçi söylemlere ilişkin eleştirel konumlamışından hareket ettik. Araştırmanın yazarlarından birinin kadın futboluyla yakın ilişkileri daha eskiye dayanıyor. 2016 yılından bu yana, Adana’daki bir kadın futbol takımına stajyer öğrenciler götürme, tribünlerde öğrencilerle birlikte futbol maçları izleme bu sürecin ilk adımlarıdır. Ardından, bazı kadın futbol kulübü oyuncularını ve antrenörleri ile toplumsal cinsiyet eşitliği atölyeleri ve söyleşiler gerçekleştirdik. Bazı kadın futbolcularla süreç içinde yakın ilişkiler kurduk. Örneğin müsabaka öncesi ve sonrasında kadın sporcuların futbol gündemleri hakkında tartıştık, spor alanları dışındaki ortamlarda futbol üzerine sohbet ettik. Ayrıca antrenör, hakem, kulüp başkanı gibi farklı aktörlerle de bu konuları tartışma deneyimlerimiz oldu. Böylece araştırma öncesinde kadın futbolcuların yaşadıkları cinsiyetçilik deneyimlerine ilişkin uzun süreli bir tanıklık gerçekleştirmiş olduk. Burada tartıştığımız çok yönlü ayrımcılık, iki araştırmacı olarak gerçekleştirdiğimiz alan çalışmasını doğurmuştur.

Yazıya kaynaklık eden veriyi, 22 Mayıs 2020 ve 27 Ocak 2021 tarihleri arasında, pandeminin harareti günlerinde gerçekleştirdiğimiz niteliksel alan araştırmasında topladık.⁴ Futbol yaşamları devam eden kadın futbolcu alanında kısa saçlı ve “erkeksi”⁵ olarak tarif edilen beden görünümüne sahip dokuz kadın futbolcu ile ortalama bir buçuk saat süren derinlemesine görüşmeler gerçekleştirdik (Tablo 1). Araştırmanın katılımcılarının, ortaklaşan deneyimleri kadın futbolcu alanında *kısa saçlı futbolcu olmak* üzerine kuruludur. Bu sporcular en az dört en fazla ise on altı yıldır lisanslı olarak futbol oynamaktadır. Futbolcularla yaptığımız görüşmelerin bir kısmını yüz yüze, bazılarını ise pandemi nedeniyle online olarak gerçekleştirdik. Görüştüğümüz kadın futbolcuların futboldaki bedenleriyle ilişkilenen deneyimlerine kulak vermeye çalıştık. Bu deneyimler *saç uzunluğu* gibi basit ve sporla doğrudan ilgili olmayan bir bedenleşmede sporcular için büyük farklılıklar yaratabilmektedir. Bu nedenle görüşmelerde kadın futbolcular için uygun görülen bedenleşme hallerinin

peşinden gittik. Kadın futbolunda uzun saçlı ve kısa saçlı futbolcu olmanın toplumsal ilişkilerde şekillenen anlamlarını ve de karşılıklar içinde kurulan uzun ve kısa saçlı futbolculara yönelik tavırları saptayabilmeyi istedik. Kulüp başkanları, antrenörler, takım kaptanları, diğer futbolcular, taraftarlar gibi farklı aktörlerin kısa saçlı futbolculara yönelik yaklaşımlarını irdeledik. Böylece kadın futbolcular özelinde biyoiktidarın işleyiş düzeneklerini ortaya koymaya çalıştık. Son olarak da genç yaşlardan itibaren hem yaptıkları spor hem de bedenleri nedeniyle yoğun baskılara maruz kalmış olan kadın futbolcuların güçlenme ve olası direnme yollarını ortaya koymaya çalıştık.

Tablo 1: Katılımcılara ilişkin bilgiler

Takma İsim	Yaş	Futbol Deneyimi	Saç Tipi	Beden imajı tarifi
Ahsen	29	16 yıl	Kısa	Erkeksi
Dünya	26	16 yıl	Kısa	Erkeksi
Yıldız	26	13 yıl	Kısa	Erkeksi
Deva	28	12 yıl	Kısa	Erkeksi
Melisa	28	11 yıl	Görüşmeler esnasında uzun	Zaman zaman erkeksi zaman zaman kadınsı
Öykü	24	8 yıl	Kısa	Erkeksi
Elif	20	8 yıl	Kısa	Erkeksi
Büşra	18	5 yıl	Kısa	Erkeksi
Azra	17	4 yıl	Kısa	Erkeksi

Baskı Altına Almadan Güçlenmeye: Kadın Futbolcuların Bedenlerine İlişkin Bitmeyen Mücadeleleri

Kadın futbolcuların kısa saçlı olma deneyimlerinin, normalleştirilme ve cezalandırılmadan, gerilimler ve güçlenmeye uzanan bir ilişkiler ağıyla kuşatıldığını görüyoruz. Kendi kısa saçlı olma tercihleri, kadın futbolcuların yaşamlarını cehenneme çeviren heteronormatif bir denetimle karşılaşmalarına yol açmaktadır. Fakat bu durum, onlar için olası güçlenme olanaklarının kapılarını açma potansiyeline de sahiptir. Katılımcıların bazıları futbol alanında iktidar sahiplerinin kendilerine karşı ayrımcılık içeren denetim ve disipline etme pratiklerinden ve yaşadıkları gerilimlerden kurtulabilmek için bir dizi yollar geliştirebilmekte ve güçlenebilmektedir.

Malumun İlamı: Çemberin Dışına Çıkan Futbolcuları Hizaya Çekme Çabaları ve Çemberin Dışında Kalanlara Ödetilen Bedeller

“Saçlarımı ilk kestirdiğimde antrenörüm bana neden böyle bir şey yaptın, milli takım kariyerini bitirdin dedi.” (Elif)

Elif’in yukarıda alıntılıdığımız sözleri kısa saçlı kadın futbolcular üzerindeki baskıların örneklerinden biridir. Görüştüğümüz tüm futbolcular, hem toplumsal algıda hem de futbol camiasında *uzun saçlı, kadınsı, makyaj yapan, bakımlı ve güzel, elbise ve topluklu ayakkabı giymeyi seven* futbolcuların farklı aktörlere daha çok sevildiğini ve takıma alınmadan medyadaki görünürlüğe değin futbolun farklı alanlarında bu tarz sporcuların daha çok tercih edildiğini vurgulamışlardır. Örneğin Elif, bu durumu şu sözleriyle açıklamakta:

Uzun saçlı, fiziği uzun olacak. Süslenecek, makyajını yapacak... Konuşma hal ve hareketleri... Hani böyle diyor ya nazik davranıyorlar ya... Öyle olmalarını istiyorlar diye düşünüyorum. Böyle bakımlı kadınları daha çok seviyorlar. (Elif).

Görüştiğimiz tüm futbolcular, kadın futbolunda beden imajının futbol kariyerlerinde oldukça önemli olduğunu düşünmektedirler. Öyle ki katılımcılar, kadın futbolu camiasında “*ben takımında kısa saçlı futbolcu oynatmam*” mottosuna sahip pek çok takımın, bu beden imajındaki futbolcuları takımlarına transfer etmediklerinin altını çizmektedir. Örneğin bir katılımcı şöyle demiştir:

“Bunun saçları kısa, bunu almayalım, ne gerek var bizim takımımızda kızlarımız olsun saçları uzun, yanlış anlaşılır diyen takımlar hâlâ var ... Sporcunun sadece dış görünümünü gördükten sonra hayır istemiyoruz diyip gönderen takımları gördüm.” (Elif)

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşıldığı gibi kadın futbolcuların tamamı bazı takımların transferlerde performansı değil beden görünümünü merkeze aldıklarını düşündüğünü gösteriyor. Bunun da onların futbol kariyerleri için önemli bir engel olduklarını belirtiyorlar. Bunu Dünya'nın şu sözlerinde görüyoruz:

“Uzun saçlı futbolcuların performansına bile bakmadıkları zamanlar oluyor (transferde) ... Hani kız kötü olsa bile, tekniği yetersiz olsa bile alırlar o kızı ... Fakat kısa saçlılarda, sırf saçların kısa diye ne kadar profesyonel olursan ol, ne kadar iyi bir oyuncu olursan ol transfer gerçekleşmeyebiliyor. Diyelim ki şimdi birinci ligdeki bir takıma gitmek istiyorsun. Ve tabii ki de performansın tamamen yeterli. İyi bir oyuncusun, orada olmayı tamamen hak ediyorsun... Ama yani saçların kısa diye seni istemiyorlar. Bu sefer şöyle oluyor yani sen bu işten para kazanmak istiyorsun ya da bu senin zaten mesleğin ve yapamıyorsun. İlerleyemiyorsun, olduğun yerde sayıyorsun. Sizi engelliyorlar. Yani benim geleceğimi engelliyorlar.” (Dünya)

Araştırma sırasında görüştiğimiz tüm futbolcular kısa saçlı futbolcuların milli takıma alınmadığını iddia etmektedir. Dahası milli takımın bu konuda oldukça katı bir yaklaşımı olduğunu düşünmektedirler.⁶ Örneğin Büşra bu durumu “*Milli takım mesela, kısa saçlıları almıyorlar. Zaten belli bir kadroları var, o ayrı bir şey ama. Hem uzun saçlılar, dikkat çeken... Kısa saçlıya diyor ki saçını uzat öyle gel. Böyle şeyler*” şeklindeki sözleriyle açıklamıştır. Görüştiğimiz futbolcuların hepsinin ya kendi deneyimleri üzerinden ya da tanıdıkları bir arkadaşları üzerinden anlattıkları bu doğrultuda milli takımdan dışlanma hikâyeleri bulunmaktadır. Uzun saçlıyken milli takımda forma giyen fakat saçlarını kestirdikten sonra -ya da zaten kısa saçlı oldukları için- milli takıma çağrılmayan kadın futbolcular, bu öykünün ortak örüntüsünü oluşturmaktadır. Örneğin yaklaşık yedi yıldır saçlarını kısa kullandığını belirten Yıldız'ın *belli sebeplerden dolayı* saçlarını uzatma çabası olmuştur. Yıldız bu sebepleri şu sözlerle açıklamıştır: “*Yani mesela milli takıma gidememe durumu oldu kısa saçlı olduğumdan dolayı, görüntümden dolayı. Hatta bunu milli takımın hocası kendi ağzıyla söyledi. Ben görünüme önem veriyorum diye.*” Bu ifadelerden milli takımın bedene ve cinselliğe dair sıkı denetimleri olduğunu ve buna uymayan sporcuların ise milli takıma alınmayarak cezalandırıldığını görmekteyiz. Öyle ki Melisa'nın aşağıdaki sözlerinden milli takımın bu konudaki yaklaşımının cinselliği denetleme çabasından kaynaklandığı anlaşılmakta:

“...Kadın futbol liglerine ara verilmişti bir dönem bu eşcinsellik olaylarından dolayı. Ondan sonra saçımız kısaymış diye bizi almadıklarını söylediler. Bayağı gündemdeydi o zamanlar, zaten herkes bunu konuşuyordu. Kısa saçlı alınmayacak milli takıma gibisinden sözler vardı. Ondan sonra [saçlarımızı] uzatmaya başladık biz.” (Melisa)

Yukarıdaki alıntılar gösteriyor ki, futbolun idealize ettiği kadınlık normuyla uyumlu olmayan ya da bu norma yaklaşmayı kabul etmeyen futbolcular için *milli takıma gidememek*, alandaki ataerkil iktidar ilişkilerinin en temel cezalandırma pratiklerinden biri olarak karşımıza çıkıyor. Nitekim hem Türkiye bağlamını tartışan araştırmalar hem de Batı kültürlerindeki kadın futboluna dair pek çok araştırma, bu alandaki sporcuların “*kadın gibi kadın*” olmadıkları takdirde karşılaştıkları normalleştirme çabalarını ve eğer sporcular norma uymuyorsa buradan doğan cezalandırma pratiklerini bizlere göstermektedir (Caudwell, 2011; Duncan, 1994; George, 2005; Johnstone, 1996; Krane, 2001; Kavasoğlu, 2021; Öztürk, 2017).

Katılımcılardan biri cinsel yönelim, milli takıma girme ve kısa saçlı olma arasındaki ilişkilerle ilgili şunları söylemiştir:

“...[Pek çok futbolcu] saçını uzatıyor bir nevi... Çünkü milli takıma gidememe korkusu var. Milli takımın da bu konuda katı bir kuralı var. Ya kendini ispatlayacaksın yani onlara “ben eşcinsel değilim” diyeceksin yanındaki erkek arkadaşını göstereceksin ya da saçını uzatacağısın kendi kendi kişiliği, kendi hissettiğin kimliği gizleyerek futbol hayatına yaşamına devam edeceksin.” (Deva)

Başka bir katılımcı olan Dünya ise yıllar önce milli takımdayken kısa saçlı olduğu için milli takım antrenörlerinin kendisini nasıl *daha kız gibi* yapma çabası içinde olduğunu aşağıdaki sözleriyle açıklamıştır. Onun bu deneyimi kadın futbolcu bedeninin normalleştirilme çabalarını okumamıza yardımcı olmaktadır:

“Milli takımda da şöyle bir olay vardı: milli takıma gittiğimde de saçlarım kısaydı. Ve o zaman da mesela antrenörler böyle çok abartılı olmasa da saçlarım kısa diye saçlarımı toplamak falan isterlerdi... “Bak böyle daha tatlı oldu; daha kız gibi oldun” gibilerinden... Böyle küçük tokalarla saçlarımı toplarlardı.” (Dünya)

Görüştiğimiz sporcular milli takımın eskiden erkek bir teknik direktörü varken homofobinin çok daha katı bir şekilde işlediğini düşünüyor. Bu araştırmanın yapıldığı günlerde ise milli takım teknik direktörünün değiştiğini, kadın bir teknik direktörleri olduğunu ve artık kısa saçlı futbolcuların da milli takıma çağrıldığını belirtiyorlar. Örneğin Yıldız, milli takım sporcusu olduğu günlerde saçlarını kestiren ve saçlarını kestirdikten sonra bir daha milli takıma çağrılmayan bir sporcudur. Saçlarını kestirdikten sonra milli takıma çağrılmadığı dönem milli takım antrenörü tarafından çok eleştirildiğini ve psikolojik olarak çok etkilendiğini, buna bağlı olarak da performansının düştüğünü ifade etmiştir. Hatta bir dönem milli formayı tekrar giyebilmek için saçlarını tekrar uzatmayı bile düşündüğünü söylemiştir. Milli takım antrenörünün değişmesi ile tekrar milli takıma çağrılan Yıldız, bu nedenle artık milli takıma futbolcu seçimlerinin beden görünümüne değil performansa bağlı olarak yapıldığını düşünmektedir:

“...Şu anki hocam, görünümle değil tamamen futbola alakalı, yani ne kadar iyi olup olmadığıyla alakalı bir seçim yapıyor. Ne kadar iyiyse öyle milli takıma gidiyorsun. Görünüm veya şey yok yok yani. Saçın kısaymış uzunmuş, güzelmişsin çirkinmişsin diye bir şey yok. Tamamen futbolunla milli takıma gidiyorsun.” (Yıldız)

Ahsen ise, Yıldız’dan farklı olarak, özellikle kadın milli takımının medyada temsil edileceği zamanlarda antrenörlerin sporcuların beden görünümünü normalleştirmeye çalıştığına inandığını belirtmiştir:

“...Şu andaki kadın antrenör [kısa saçlı futbolcu] alıyor ama alırken de uyarıyor hani. “Bak işte biz çok göz önündeyiz, fotoğraf falan çekimi olacak, bu kadar sıfır yapma yanlarını” falan diye.” (Ahsen)

Bu ifadelerden Türkiye’deki kadın futbol milli takımının medyadaki temsilinde, tanıtımında ve pazarlanmasında, cis-heteroseksüel kadınlık normlarının ön planda tutulduğu ve futbolcu bedenlerinin de buna uygun olarak normalleştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Görüştiğimiz futbolcuların çoğu, günümüz kadın futbolunda kısa saçlı teknik direktör ve oyuncularıyla önemli başarılar yakalamış kadın futbol kulüplerinin varlığının, kısa saçlı futbolculara karşı katı yaklaşımlar içinde olan kulüplere karşı güzel bir örnek olduğunu düşünmektedir. Onlara göre bu kulüpler başarının performansa bağlı olduğuna inanmanın ve sporcuların yalnızca performanslarıyla ilgilenilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu görünürlük ve başarı, kulüplerin “takımında kısa saçlı futbolcu oynatmam” mottosunu zamanla yıkacak ve buralarda idealize edilen kadın bedeninden farklılaşan futbolcular için daha fazla alan açılmasını sağlayacaktır. Bu bağlamda bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır:

“İnsanlar göz önüne gelebilmek için, takımlarını göz önüne getirebilmek için bir nevi bu yola başvurmuşlar. Uzun saçlı, bakımlı yani nasıl çekebiliriz insanları kadın futbolunun içine gibisinden... Fakat *Morspor* için kısa saçlı uzun saçlı fark etmiyor. Bunu başkanlarından oyuncularına kadar herkes diyor, taraftarına da yansitti bunu. Ve taraftarlar da gerçekten eee kısa saçlı kızlar geldiğinde çok sevdi, benimsediler. *Morspor* şey demiş oldu takımlara: “*Bakın başarı görünüşte değil performansla gelir*” dedi ve bunu ortaya koydu zaten. Çünkü şu an *Morspor* zaten Türkiye’de birinci sırada. Şampiyon olma yolunda gidiyor. Baktığında takımda üç dört tane ya da beş altı tane kısa saçlı insan var. Ve bu başarı sadece uzun saçlı insanlardan gelmedi ki. Kısa saçlı insanlardan da, kadın sporculardan da geldi.

Onların ortak özelliği iyi bir futbol ortaya koymaktı ve bunu milli takımdaki hocalar da bir nevi gördüler. Yani evet “*bu iş performans işidir uzun ya da kısa saçlı hiç fark etmiyor*” dediler.” (Deva)

Yukarıdaki görüşlere rağmen futbolcular bazı kulüplerin kadın futbolcuların beden imajı konusunda hâlâ çok katı olduğunun altını çizmektedir. Buna durumu takımlarında saç kesme yasaklarından ve futbol alanındaki kişilerden aldıkları tepkilerden dem vurarak anlatmaktadırlar:

“Takımı bıraktım, kısalttım. Çünkü bizim takımda saç kestirmek yasaktı ve bizim bir yardımcı antrenörümüz vardı. Her idman sonu benimle konuşurdu bu olayı. Derdi ki “*Sen saçını kestirme, kestirmezsen görüşürüz*”. Kızardı sürekli yani. Azarlardı. Saçı kısaltar da vardı mesela onları da azarlardı. Hatta bir ara yasak getirdiler. Suzangili falan biliyor musunuz? Saçlarını uzattı onlar da. Uzadı bayağı bir... Yani *saç kestirmeyeceksin* diye bir şey koyuldu ortaya.” (Büşra)

Elif’in deneyiminde ise beden imajı ve cinsel yönelim arasında ilişki kurulmuş, onun saç tipi takımdaki küçük futbolcular için bir risk ve kötü örnek olarak nitelendirilmiştir:

“Takım kaptanı (saçımı kestirdiğimde) bana “*dış görünüşün erkek gibi, insanlar seni hani yanlış anlarlar, ailene nasıl söyleyeceksin bu saç kesmeni, niçin kestiğini, ne amaçla kestiğini...*” dedi. Yani bunları sürekli söyledi. Başkan da sürekli ilk on birde oynatmamakla, kadro dışı bırakmakla tehdit ediyordu. Ve bir maç bunu yaptı, oynatmadı beni. ... Beni cezalandırdı yani. Böyle cezalandırdı... Yani örnek küçük kardeşlerim ya da ne bileyim dışarıdan görenler... “*bu şekilde seni bilmesinler, görmesinler dış görünüşünü*”... Bizde hep “*uzun saçlı olduğunu bilsinler falan gibisinden*” diye düşünülüyordu... Sosyal medyadan da erkekler daha fazla mesaj atıyordu “*neden saçların böyle*” diye. “*Uzun halin daha güzel*” diyorlardı. Uzun hali de görmüşlerdi. Eee “*pişman mısın, keşke kesmeseydin*” falan gibisinden.” (Elif)

Görüşmeler, pek çok kadın futbolcunun tıpkı Elif gibi saçlarını kestirdikten sonra, futbol alanındaki kişilerden – kulüp başkanı, antrenör, takım arkadaşı gibi- “*Niye saçını kestirdin?*”, “*Erkek gibi görünüyorsun.*”, “*Saçını uzat; uzun saç sana daha çok yakışıyor*” gibi yorumlarla karşılaştıklarını ortaya koyuyor. Bu araştırmanın bulgularındaki, sporculara uzun saçın kendilerine daha çok yakıştığını ifade eden söylemler, kendilerinden uzaklaşan takım arkadaşları, saçlarını kestirirse milli takım kariyerini bitireceğini ifade eden koruyucu(!) söylemler, saçlarını uzatmazlarsa kadroya alınmayacaklarını ya da takımdan gönderileceklerini ifade eden tehditler, futbolcuları cis-heteronormatif kadınlık etrafında ıslah etme çabaları olarak okunmalıdır. Kısa saçlı olma baskısıyla bedeninin denetimiyle başlayıp cinselliğin denetimine uzanan pratiklerin çok yönlü olduğunu görmekteyiz. Kadın futbolu alanındaki aktörler, sporcuların uzun saçlı takım arkadaşları ile kurdukları ilişkileri denetlemekten, deplasman maçlarına giderken otobüslerdeki oturma ve oteldeki konaklama planını düzenlemeye kadar uzanmaktadır. Örneğin bazı sporcular yöneticilerin ve/veya antrenörlerin deplasman maçına gittiklerinde, kısa saçlı futbolcular ile uzun saçlıların aynı odada kalmamasına dikkat ettiklerini iddia etmektedirler. Deplasman maçları için kullandıkları otobüs yolculukları için de benzer bir durumun geçerli olduğunu vurgulamaktadırlar:

“...Mesela bir deplasmana gittiğimizde, hoca beni kısa saçlı ablaların yanına vermeye çalışıyordu. Bazı kişiler vardı, benimle aynı yaşta olan uzun saçlı olan arkadaşlarım, asla hoca onların odasına vermezdi beni... Çünkü benim eşcinsel olduğumu düşünüp onları ayartabileceğimi düşünüyorlardı bence. O yüzden takım içerisinde olsak bile beni arkadaşlarımdan uzaklaştırmaya çalışıyorlardı. Yani hoca bu şekilde davranınca da onlar da (takım arkadaşlarım) otomatikman bu şekilde düşünüyorlardı. E onlar da tabii uzaklaşıyorlardı.” (Dünya)

Diğer bir kadın futbolcu ise benzer bir biçimde şöyle bir deneyim paylaşmıştır:

“...Şehir değiştirdiğimizde, yakın arkadaşım ile bir odada kalamıyorum mesela. Çünkü niye o uzun saçlı, ben kısa saçlıyım. Hani şey olmasın (cinselliğe atıfta bulunuyor)... Sen bununla kalacaksın çünkü bu da kısa saçlı. Değişik ... Otobüste de mesela benim yaşında başka bir kız arkadaşım ile (uzun saçlı) hani sanki ben ona yürüyeceğim gibi bir tepki... Hani ben buraya oturuyorsam o arkadaşım sen de şuraya otur, hani biraz daha gerisine otur derler.” (Azra)

Görüştiğimiz sporcular, bazı başkanlar ve antrenörlerin, kendilerini kısa saçlı oldukları için uzun saçlı takım arkadaşlarından uzak tutmaya çalıştığını, kendilerini onlardan uzaklaştırdığını düşünmektedirler. Ne yazık ki bu ayrıştırma sadece fiziksel alanları ayırmakla kalmamakta. Takımdaki arkadaşlık ilişkilerinin kurulmasında ya da bunların sınırında da belirleyici olabilmektedir. Katılımcılardan biri şu ifadeleri kullanmıştır:

“Mesela biz konuşmalarımızda bile dikkat etmek zorunda kalıyoruz. Mesela ben kısa saçlı arkadaşıma “canım, bir tanem” derim. Ama o uzun saçlı arkadaşıma “kardeşim, kanki”. O sınırı koymam ben. Koyuyorum o değil de. Hani mecbur hissediyorum. O sınırı koymaya mecbur daha doğrusu mecbur hissettiriyorlar öyle söyleyeyim... Bir ara Melisa ve Dünya birlikte bizim eve geliyordular. Kulüp evinde iyi beslenemedikleri için annem onlara yemek yapıyordu. Başkan Melisa’ya benimle niçin bu kadar samimi olduğunu sordu. Yani başka şeyler ima ediyorlar, etiketliyorlar hemen.” (Deva)

Diğer yandan heteronormatif kodlara uymayan sporcular ise hem kendi takım arkadaşlarıyla hem de diğer takımlardaki arkadaşlarıyla ilişkilerinde sorun yaşadıklarını belirtmektedirler. Bu sorun onların kadınsı ideallerle uyumlu sporcularla olan iletişimlerinde eşcinsel olarak etiketlenmelerinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki bir katılımcı şu ifadeleri kullanmıştır:

“Mesela bir kafeye gittiğimizde ya da bir deplasmana gittiğimizde, otelde kaldığımızda biz⁷ diğer takım oyuncularını ile oturabiliriz, konuşabiliriz, sohbet edebiliriz. Ama kısa saçlı arkadaşlarıma evet sorun yaratıyorlar. Sırf o sporcularla *sevgili olmak için* onlarla oturacaklar, konuşacaklar diye düşünüyorlar.” (Melisa)

Görüştiğimiz bütün sporcular bedenleri üzerindeki bu denetimin kendilerini ve kadın futbolundaki diğer sporcuları *eşcinsellikten korumak için* ya da sporcuların *eşcinsel olmalarını önlemek için* süregeldiğini düşünmektedirler:

“Böyle yaparak bizi *eşcinselliğe yönlendirmemeye* çalışıyorlar. Onların fikri bu bence. Eee bize hep şey diyordu: “*Kısa saçlı olmayın çünkü eşcinselliğe yönelirsiniz*”. Uzun saçlı olun, kadın gibi olun diyorlardı sürekli... Eee işte “Siz böyle kısa saçlı olursanız *eşcinsel olursunuz*. Sizin erkek arkadaşınız olmaz...” diyordu. Biz seni tamamen eşcinsellikten uzaklaştırıyoruz düşüncesi vardı onlarda.” (Deva)

Görüştiğimiz tüm sporcular kadın futbolunda kısa saçlı futbolcu olmanın *eşcinsel olarak algılanmak* anlamına geldiğini vurgulamışlardır.⁸ Nitekim uluslararası ve ulusal literatür, futbolun erkeksi bir spor dalı olarak kodlanması nedeniyle kadın sporcuların erkeksi olarak algılandığını, kısa saçlı kaslı ve kot pantolon giyen futbolcuların ise lezbiyen olarak etiketlendiğini göstermektedir (Cox ve Thopmson, 2000; Engh, 2011; Öztürk, 2017). Araştırmanın bulgularının ortaya koyduğu bu resim, kısa saçlı olmakla bedenlenen toplumsal anlamların genç kadın futbolcular için dayanılması güç olan çok yönlü ve sürekli bir heteroseksist baskıya yol açtığına işaret ediyor.

Gerilimler ve Güçlenme Arasında Kadın Futbolcuların Bedenleri

“*(Bir ara saçlarımı gerçekten uzattım hocam. Ya baktım bir aynaya ve bu ben değilim. Bunu insanlar istediği için yapmayacağım. Saçlarımı böyle seviyorum, böyleyim dedim ve gittim kestirdim.*” (Dünya).

Yaptığımız görüşmeler, kadın futbolunda heteronormativiteyle uyumlu görülmeyen bedenlerin disipline edilerek kadın futbolcuların “normal” veya “ideal” olana yakınlaştırmaya çalıştırmanın hâkim bir kültür olduğunu göstermektedir. Bu disipline edici kültür nedeniyle bazı sporcular varoluşlarının önemli bir bileşenini oluşturan beden görünüşleri ile futbol yaşantıları arasında seçim yapmak zorunda bırakılmaktadır. Bu nedenle geleneksel kadınlık normlarıyla eşleşmeyen sporcular, bu alanda maruz kaldıkları ayrımcılıkları aza indirmek için sürekli bir gerilim yaşamaktadır. Dahası bu durumla başa çıkabilmek için yaşamlarını neredeyse her an baskılayan bir özdenetim mekanizması geliştirmektedir. Söz konusu özdenetim mekanizması çoğunlukla kendilerini takımdan izole etmek anlamına gelse de tam da bu disipline etmeye çalışan iktidar karşısında kısa saçlı ile kadın futbolu alanında kalabilmek için verdikleri mücadeleler, onların hem fiziksel hem de psikolojik güçlenmelerinde önemli bir rol oynamaktadır.

Katılımcıları sahip oldukları beden görünüşleri ve bunun çağrıştırdığı cinsel yönelim anlamlarından dolayı, cis-heteronormatif kadınlıkla uyumlu sporcularla arkadaşlıklarına yönelik kayda değer bir özdenetim mekanizması geliştirdiğini görmekteyiz. Örneğin uzun saçlı arkadaşları ile çok fazla şakalaşmamaya, çok samimi olmaya, fazla fiziksel temasta bulunmamaya özen göstermektedirler. Dahası soyunma odalarını

kullanırken bile kendilerini izole etmektedirler. Örneğin Büşra, takımdaki kişiler arası ilişkilere vurgu yaparak şöyle demiştir:

“...Eski takımda da öyleydim hep. Mesela soyunma odasının bir normal alanı vardı; bir içeride bir yer vardı, hep orada giyinirdim zaten ... Mesela bu takıma ilk gittiğimde yani ben yanlarında pek durmadım. Hemen yanlış anlıyorlar. Çünkü işte yok *benden hoşlanıyor, bana yürüyor* falan gibisinden. O yüzden uzak durdum yani yaklaşımlarıma dikkat ettim.” (Büşra)

Genç bir sporcu olan Azra ise aşağıda alıntıladığımız ifadelerinde heteronormatif ideallerle örtüşmeyen sporcuların dışlanma ve etiketlenme deneyimleri nedeniyle, kendilerine futbolun hemen her alanında nasıl derin bir özdenetim uyguladıklarını vurgulamaktadır:

“Gol sevinçlerinde mesela hani herkes birbirine sarılıyor... Ben sarılısam yanlış anlaşılacak mı, hoca bir şey diyecek mi diye düşünüyorum. Sadece çak yapıyorum arkadaşlarıma... Aynı zamanda hem sevinç... hem de, nasıl anlatayım ki... Mesela siz bir misafirliktesiniz. O ailede önemli bir şey oluyor; mutlu oluyorlar; birbirlerine sarılıyorlar. Ama siz başka bir ailedensiniz ya... Sarılamıyorsunuz ama mutlu oluyorsunuz. Öyle bir şey.” (Azra)

Görüştiğimiz futbolcular, saçları ve takımları arasında türlü gerilimler yaşamışlardır. Bu nedenle bazı katılımcılar zaman zaman saçlarını uzatmayı düşündüklerini belirtmişlerdir. Deva, saçı ile takımı arasında seçim yapmak zorunda bırakılan futbolculardan biridir. Bu süreçte kendisine yönelen bedeni(ni) disipline etme çabaları karşısında norma uyma ve norma meydan okuma arasında git geller yaşadığı anlaşılmaktadır:

“...Ben de dedim ki “*Tamam takımım! Saçımı uzatırım!*” dedim. Ama beceremedim saçımı uzatmayı. Çünkü böyle daha rahattım. Böyle daha kendimi rahat hissediyordum. Ondan sonra ben bir hafta idmanlara gitmedim. O an hem takıma küstüm kendime küstüm. Sonra abimle bir plan yaptık, uzatıyorum diyecektim ama uzadıkça kesecektim ve (kaptana) “*abla uzamıyor saçım*” diyecektim. Saçım birazcık uzayınca uzadığımı belli ettirmeden kesiyordum. Bu, ben onlara artık sınır koyana kadar, onlara rest çekene kadar devam etti. Çünkü bu olay dört-beş sene sürdü. dört-beş yıl boyunca “*saçımı uzat*”, “*saçımı uzat*” dediler. Ve bizim takımda küçükler de kestiriyordu ve onları takımdan kovdular.” (Deva)

Futbolcuların beden imgeleri ile futbol yaşantıları arasındaki gerilimlere ışık tutan 26 yaşında, 13 yıllık futbolcu olan Yıldız’ın “*Yeni transfer olduğum takımda ilk sezonum çok kötüydü, hocanın çok büyük tepkileri vardı. Saçımı kestirdikten sonra baya bir performansım düşmüştü.*” sözleri ya da Dünya’nın aşağıda alıntıladığımız kendisine yapılan dayatmalara uymaya çalıştığı halde yapamayıp yine kendisine dönmesine işaret etmesi gibi örnekler de vardır:

“...Acaba yapabilir miyim dedim. Belki de ben uzun saç sevebilirim diye düşündüm. Doğru söylüyorlar; belki uzun saç bana yakışıyordu; belki seveceğim dedim ve uzatmaya başladım. Gerçekten uzattım hocam. Ya baktım bir aynaya ve bu ben değilim. Ben insanlar istediği için böyle mi olacağım, ben bunu istemiyorum dedim... Beni her şekilde seven ablalarım üzüldüler yani. İnsanlar öyle düşündüğü için öyle yapmama üzüldüler. (Dünya)

Dünya, kadın futbolu alanında cis-heteronormatif kadınlıkla uyumlu olduğu ve olmadığı dönemlerde antrenörü tarafından aldığı çelişkili tavırları aşağıdaki sözlerle ifade etmiştir:

“...Hocanın tavırları bana karşı bir değişti... İnanamadım... Melek gibi oldu resmen. Ay işte bak çok güzel olmuş, cici kız gibi olmuşsun, ay saçlarını da örüyormuş, ay şöyle yakışmış böyle yakışmış. Ben anlamadım bu işi. Aynı benim, saçlarım kısayken de bendim. Çok sinirlendim o zaman.” (Dünya)

Dünya, saçlarını kısa kestiği dönemlerdeki antrenörünün *eşcinselliği* ima eden söylemleri olduğunu belirtmiştir. Hatta söz konusu antrenörün, bu konudaki *kaygılarını* ailesine anlatarak, onu korumak adına saçlarını kestirmesine izin vermemelerini söylediğini anlatmıştır. Ancak ilerleyen günlerde -kendi iradesiyle- saçını uzatması ve böylece de bedeninin heteronormatif imgeyle örtüşür hale gelmesiyle birlikte antrenörünün tavırlarının değişmesi, onun güçlenmesinde kilit rol oynamıştır:

“Dedim ki ben bunu [saçımı uzatmayı] siz istediğiniz için yapmayacağım. Ben eğer kendim istersem bunu yapacağım. Belki ileride bir gün gerçekten saçlarımı uzatmak isterim, saçlarımı uzun kullanmak isterim. O zaman tekrar uzatırım. Ama şu anda bu ben değilim, bunu insanlar istediği için yapmayacağım ... Saçlarımı böyle seviyorum, böyleyim dedim ve gittim kestirdim.” (Dünya)

Araştırmanın bulguları görüştiğimiz benzer deneyimlere sahip kadın futbolcuların tamamının bu denli güçlenemediğini gösteriyor. Fakat başka türden bir güçlenme deneyimi mevcuttur. Yukarıdaki alıntılar

kadınların spor aracılığıyla güçlenmelerini ele alan araştırmaların da gösterdiği gibi futbolcuların maruz kaldıkları ayrımcılıklarla mücadele ederken kendi yaşamları üzerindeki kontrolü kazandıklarını, kişisel bedensel sınırlarını çizdiklerini, öz-yeterliliklerini, öz-yetkinliklerini ve öz-saygılarını elde ettiklerini ortaya koyuyor (Blinde, Taub ve Hun, 1993; Emir, 2020; Kavasoğlu ve Koca, 2019; Theberge, 1987).

Gerçekleştirdiğimiz alan araştırması, alanda “kötü” ya da “suçlu” addedilen bedenlere sahip kadın futbolcuların, maruz kaldıkları bedenlerini hedef alan bitmek bilmez baskılar ve ayrımcılıklar karşısında ayakta kalmaya çalışmanın süreç içinde onları güçlendirebildiğini gösteriyor. Çünkü bu sporcular, örneğin kısa saçlı olduğu için transfer sorunu yaşamamak ya da maç kadrosuna alınmamak gibi ayrımcılıkların önüne geçmek için, performanslarını geliştirmeye diğer arkadaşlarından daha fazla çaba harcamak zorunda kalmaktadır. Bu durum, bir yönüyle onlara fiziksel ve psikolojik güçlenme sağlarken, diğer yönüyle de onların görünüşleri nedeniyle aldıkları eleştirileri görece azaltabildiğini görmekteyiz. Böylece de karşılaşacakları ayrımcılıkları bir tür zorunluluk sonucu kısmen de olsa ortadan kaldırmaktadır. Yıldız bu konuda şöyle demektedir:

“Başarılı değilsem ve saçım kısaysa, bu (eşcinsellik) etiketleri... yani daha fazlası bile oluyor. Ve bu senin gerçekten artık bu psikolojini inanılmaz bir şekilde etkiliyor. Ama başarılıysan, en azından odak nokta senin başarıya oluyor. Ve insanlar da bunu görünce artık senin başarıya konuşuyor, tipini konuşmuyor... Bu yüzden biz başarılı olmak zorundayız. Yani bizim tipimizden daha önce başarımızın konuşulması için...” (Yıldız)

Görüşüğümüz futbolculardan bazıları milli takım forması giymiş futbolculardır. Bu sporcular, diğer arkadaşlarından daha fazla antrenman yapma, fitness ve beslenme ile bu antrenmanları destekleme gibi alanlarda beden görünüşleri nedeniyle ayrımcılık yaşamamak, kulüpler ve antrenörler karşısında güçlü kalabilmek için futboldaki performanslarını geliştirmeye diğer arkadaşlarına kıyasla çok daha fazla özen gösterdiklerini vurgulamışlardır. Sahip oldukları başarılı performansları sayesinde futbol alanında kısa saçlı futbolcuların en fazla maruz bırakıldığı transfer sorunu yaşama ve görünmezleştirilme gibi ayrımcılıklarla mücadele ettiklerini düşünmektedirler:

“Ben transfer konusuyla ilgili bir sorun yaşamadım. Çünkü hep performanstan dolayı. Hani performansı göze soktuğun zaman şey oluyordu yani. Sen aslında onun üzerinde bir hiyerarşi kuruyorsun. *Sen kimsin* diyorsun bir nevi. *Sen madem istemiyorsun beni, ben gider başka rakipte oynarım o zaman sen de görürsün* gibi bir şey oluyordu benim için. Performansından dolayı da her zaman mesela kısa saçlı olmama rağmen birçok röportajı ben verirdim.” (Ahsen)

Beden görünüşü nedeniyle eleştirilen ve yargılanan futbolcular, zamanla buna son vermek için beden imajını ve kimliklerini futbol alanındaki diğer aktörlere kabul ettirmeyi öğrenmektedir. Bu süreçte önce kendi beden imgelerini kabul edip onunla barışmaktadırlar. Ardından, yaşadıkları ayrımcılıklara son vermek için, fiziksel ve psikolojik olarak güçlenme yaşamaktadırlar.

Bununla birlikte bu güçlenmede iki önemli unsurun da önemli olduğunu vurgulamamız gerekmektedir. Bunlardan biri sporcuların yaş almaları, diğeri ise kendilerini destekleyen *ablaların* ⁹varlığıdır. Örneğin saçlarını kestirdiği için kulüp başkanından çok sert ve uzun süre boyunca tepki alan ve bu sorunlar nedeniyle başka bir takıma transfer olan Elif güçlenmesini *büyümesiyle* ve kendisine psikolojik destek olan *ablaları* aşağıdaki sözleriyle açıklamıştır:

“...Küçük olduğum için aslında hani saygımı da bozmak istemiyordum. Ama içimden söyleniyordum [başkana]. (Araştırmacı: Ne diyordun?) *Allah seni...* diyordum yani baya şey. *Sana ne? Sen niye karışyorsun? Gel yerime kendini kat. Bakalım anlayabiliyor musun? Eee empati falan çok söyledim kendi kendime. Stres yaptım. Ondan dolayı sonradan içime attım. Kimseyle konuşmadım. Biraz da dışlandım...* Takımdaki ablalarım bana *ya kimseyi takma, başkanın söylediklerini kulak arkası yap diyorlardı*. Üzülme, sonuçta bu senin hayatın diyorlardı. Ben de onların bu laflarını duyduğumda çok güzel duygular hissediyordum. Arkamda birilerinin olabildiğini görebilmek duymak çok güzel bir duyguydu.” (Elif)

Bu araştırmada görüşüğümüz futbolcuların kadın futbolu alanında yaşadığı baskı ve ayrımcılıklar, onların başta sözünü ettiğimiz üzere bedenleri üzerinde tahakküm kuran ayrımcı pratikler, söylemler *dikenlerden ve taşlardan* kurtulabilmelerinin kapılarını açıyor. Kendilerini sevebilecekleri, kabul edecekleri bir dünya yaratma çabalarını mümkün kılmaya başlıyor. Bu çaba onların yaş almaları ile değişip dönüşebiliyor ve kendilerini destekleyen takım arkadaşları –özellikle bazı ablalar- onlar için dışlanma deneyimlerinin yerini, anlaşılma, sevilme, desteklenme ve kabul edilme gibi yaşantılara bırakmasına destek oluyor. Bu kazanımlar aslında kız çocukları ve kadınların spor aracılığıyla güçlenme deneyimlerini araştıran literatürle de uyuyor (Aşçı, Koca ve Bulgu,

2008; Hacısöftaoğlu ve Bulgu, 2012; Deem ve Gilroy, 1998; Lim ve Dixon, 2017; Theberge, 1987). Futbol yaşantıları boyunca maruz kaldıkları cinsiyetçi baskılar ortadan kalkmasa da bu deneyimlerin karşısında güçlenme ve direniş olanakları geliştirebilen bu futbolcuların Türkiye sporundaki feminist çabalara da küçük ama anlamlı güçlenme hikâyeleri ile katkı sağladığı düşüncesindeyiz.

Sonuç

Bu araştırmada, Türkiye’deki kadın futbolunda cis-heteronormatif kadınlıkla özdeşleştirilmeyen futbolcuların, alanda iktidar sahibi aktörler tarafından denetlenme disipline edilme deneyimleri ile onları idealize etmeye çalışan normatif söylem ve pratikler karşısındaki gerilimleri ve güçlenmeleri irdelenmiştir. Araştırmanın sonuçları, araştırmanın katılımcılarının aşağılanma, etiketlenme, tehdit, homofobi ve yalnızlaştırılma gibi pek çok ortak deneyimi olduğunu gösteriyor.

Araştırmanın sonuçlarına göre, kulüp başkanları ve antrenörler başta olmak üzere, kadın futbolunun zaman zaman takım kaptanları ve takım arkadaşlarının dâhil olduğu aktörlerinin kısa saçlı ve erkeksi olarak nitelendirilen beden imajına sahip kadın sporcuları normalleştirmeye çalıştıklarını gösteriyor. Takımdan atılmakla, ilk on bire ya da takım kadrosuna alınmamakla tehdit edilmeleri, kısa saçlı olan futbolcuları disipline etme tekniklerinden bazılarıdır. Bunun yanı sıra normatif kadınlıkla uyumlu olmayan sporcuların deplasman maçlarındaki yolculuklarında futbol alanında idealize edilen, “normal” kadın futbolcularla yan yana oturmalarına ve aynı otel odasında kalmalarına müsaade edilmemesi, takım arkadaşları ile yakın ilişkiler kurmalarının engellenmesi gibi uğraşlar ise kadın futbolu alanındaki denetim ve ceza pratikleri olarak okunmalıdır.

Katılımcılar, saçları ve takımları arasında seçim yapmak zorunda bırakılmıştır. Onları normalleştirmeye yönelik söylem ve pratiklerle, zaman zaman saçlarını uzatmaya çalışarak baş etmeye çalışmışlardır. Fakat söz konusu dayatmalara rağmen bedenleri ve öznellikleri hakkındaki kararın kendilerine ait olduğunu fark etmişlerdir. Öte yandan bu araştırmanın katılımcıları eşcinsel olarak etiketlenmemek ve homofobik önyargılarla karşılaşmamak için heteronormatif takım arkadaşlarıyla daha mesafeli iletişim kurma, soyunma odasında ayrı bölümleri kullanma ve hatta gol sevinçlerinde dahi fiziksel temastan kaçınarak kendilerini takımdan izole etme gibi kayda değer özdenetim mekanizmaları geliştirmişlerdir.

Bu araştırmanın umut veren sonuçlarından biri görüştüğümüz futbolcuların beden görünüşleri nedeniyle deneyimledikleri ayrımcılıkla mücadele ederken güçlenmeleridir. Bu futbolcular kısa saçlı olmaları nedeniyle transfer sorunu yaşamamak ya da milli takımda forma giyebilmek için fiziksel performanslarını arttırmaya son derece önem vermişlerdir. Fiziksel performanslarını geliştirme ve bu performanslarının farkında olma hâli en somut güçlenme deneyimleri olarak karşımıza çıkarken, futbolcuların yaş almaları ve takımlarında kendilerini destekleyen ablalarının varlığı bu güçlenmenin en önemli paydaşlarındandır.

Bu araştırmanın sonuçları, kadın futbolunun “ideal” ya da “normal” kabul edilmeyen futbolcuların normalleştirilmesi için disiplin, denetim ve ceza tekniklerinin sıklıkla ve çeşitlilikle dolaşıma girdiği bir alan olduğunu göstermektedir. Öte yandan bu alanda kendilerine destek olan arkadaşları ile kendilerini yalnız hissetmeyen suçlu bedenler için futbol, gerilimlerin ve direnişin birlikte dolaşıma girdiği çok yönlü, çok anlamlı bir alandır.

- ¹Katılımcıların özel yaşamının gizliliğinin korunması için sporcular ve takımlarına ilişkin takma isimler kullanılmıştır.
- ²Elit düzey spor ifadesi ulusal ve uluslararası düzeyde spor müsabakalarına katılan ve bu müsabakalarda önemli dereceler elde etmiş sporcular için kullanılmaktadır.
- ³Deem ve Gilroy (1998), spor ve fiziksel aktivitenin kadınları güçlendirmesinden (empowerment) bahsederken, Gore'un (1993), gücün bir kişinin diğerine hediye olarak verebileceği bir şey olmadığına dikkat çektiği savına atıfta bulunurlar. Burada bizim vurgulamak istediğimiz husus, görüştüğümüz sporcuların güçlenmelerinin merkezinde kendilerinin yer aldığıdır.
- ⁴Futbolcularla yaptığımız görüşmelere Çukurova Üniversitesi Etik Kurulu'ndan aldığımız onaydan sonra başladık. Çukurova Üniversitesi Etik Kurulu, Karar No: 39, 2020.
- ⁵Görüştüğümüz futbolculardan yalnızca Melisa'nın görüşmeler esnasında saçları uzundu ve yalnızca Melisa kendini diğer futbolculardan "daha kadınsı" olarak tanımladı.
- ⁶Fakat bu bakış açısının milli takım teknik direktörünün artık bir kadın olması nedeniyle -aşağıda da değindiğimiz üzere- değişmeye başladığına ve milli takımda kısa saçlı futbolcuların da yer aldığına vurgu yapmışlardır.
- ⁷Melisa'nın saçları halihazırda uzun olduğu için "biz" ifadesini tercih etmekte.
- ⁸Biz bu araştırmada sporcuların deneyimledikleri cinsiyetçi baskılara odaklanıyoruz, onların cinsel varoluşlarının farklı olup olmadığına (heteroseksüel, eşcinsel, bisekseüel vb.) odaklanmıyoruz.
- ⁹Güçlenme boyutunda vurguladığımız ablalarla ilgili katılımcıların vurguladığı bir diğer bulgu ise her zaman tüm ablaların kendilerine karşı iyi, destekleyici ve güçlendirici olmadığıdır. Katılımcılar bazı ablaların kendilerine karşı homofobik önyargılarının olabildiğini ifade etmişlerdir.

Kaynakça

- Ashton-Shaeffer, Candace, Gibson, Heather, Holt, Marieke ve Willming, Cynthia. "Women's Resistance and Empowerment Through Wheelchair Sport." *World Leisure Journal*. 43/4 (2001): 11-21.
- Aşçı, Hülya, Koca, Canan ve Bulgu, Nefise. Türkiye'de kadınların fiziksel aktiviteye katılımlarının toplumsal sınıf ve toplumsal cinsiyet ekseninde analizi: Fiziksel aktiviteye katılım kadının toplumsal konumunu güçlendirici bir etkiye sahip olabilir mi?, TÜBİTAK (2008): 106 K 345.
- Banerjee, Tanmoyee ve Chandralekha Ghosh. "What Factors Play a Role in Empowering Women? A Study Of SHG Members From India." *Gender, Technology and Development*. 16/3 (2012): 329-355.
- Bhasin, Kamla. "Education for women's empowerment: Some reflections." *Adult Education and Development*. 39 (1992): 11-24.
- Blinde, Elaine M., Diane E. Taub ve Lingling Han. "Sport Participation and Women's Personal Empowerment: Experiences of The College Athlete." *Journal of Sport and Social Issues*. 17/1 (1993): 47-60.
- Caudwell, Jayne. "Women's Experiences of Sexuality Within Football Contexts: A Particular and Located Footballing Epistemology." *Football Studies*. 5/1 (2002): 24-45.
- Caudwell, Jayne. "Women Playing Football at Clubs in England With Socio- Political Associations." *Soccer ve Society*. 7/4 (2006): 423-438.
- Caudwell, Jayne. "Gender, Feminism And Football Studies." *Soccer and Society*. 12/3 (2011): 330-344.
- Chapman, Gwen E. "Making Weight: Lightweight Rowing, Technologies of Power, and Technologies of The Self." *Sociology of Sport Journal*. 14/3 (1997): 205-223.
- Chase, Laura Frances. "(Un) Disciplined Bodies: A Foucauldian Analysis of Women's Rugby." *Sociology of Sport Journal*. 23/3 (2006): 229-247.

- Cooky, Cheryl ve Dunja Antunovic. "“This Isn’t Just About Us”: Articulations of Feminism in Media Narratives Of Athlete Activism." *Communication and Sport*. 8/4-5 (2020): 692-711.
- Cornwall, Andrea. "Women's Empowerment: What works?." *Journal of International Development*. 28/3 (2016): 342-359.
- Cox, Barbara ve Shona Thompson. "Multiple Bodies: Sportswomen, Soccer And Sexuality." *International Review For The Sociology Of Sport*. 35/1 (2000): 5-20.
- Deem, Rosemary ve Sarah Gilroy. "Physical activity, life- long learning and empowerment—situating sport in women's leisure." *Sport, Education and Society*. 3/1 (1998): 89-104.
- Duncan, Margaret Carlisle. "The Politics Of Women's Body Images and Practices: Foucault, The Panopticon, and Shape Magazine." *Journal Of Sport And Social Issues*. 18/1 (1994): 48-65.
- Emir, Esra. “Serbest Zaman Doyumu, İlgilenimi ve Algılanan Özgürlük İlişkisi: Fiziksel Aktivite Yoluyla Kadınların Güçlenmesi”. Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2020.
- Engh, Mari Haugaa. "Tackling Femininity: The Heterosexual Paradigm and Women's Soccer in South Africa." *The International Journal of the History of Sport*. 28/1 (2011): 137-152.
- George, Molly. "Making Sense Of Muscle: The Body Experiences Of Collegiate Women Athletes." *Sociological Inquiry*. 75/3 (2005): 317-345.
- Ghadery, Farnush. "# Metoo—Has The ‘Sisterhood’ finally Become Global Or Just Another Product Of Neoliberal Feminism?." *Transnational Legal Theory*. 10/2 (2019): 252-274.
- Guthrie, Sharon R ve Shirley Castelnovo. "Elite Women Bodybuilders: Models Of Resistance Or Compliance?." *Play and Culture*. 5/4 (1992): 401-408.
- Hacısofıtaoğlu, İlknur ve Bulgu, Nefise. Kadınlar ve Egzersiz: Aerobik Egzersizin Çatışmalı Anlamları. *Spor Bilimleri Dergisi Hacettepe*. 23/4 (2012): 177-194.
- Johns, David P ve Jennifer S. Johns. "Surveillance, Subjectivism and Technologies of Power: An Analysis of The Discursive Practice of High-Performance Sport." *International Review For The Sociology Of Sport*. 35/2 (2000): 219-234.
- Johnston, Lynda. "Flexing femininity: Female Body-Builders Refiguring'the Body'." *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography*. 3/3 (1996): 327-340.
- Kavasoğlu, İrem. "The Construction of Compulsory Heterosexuality By Referees in Women’s Football in Turkey." *Journal of Gender Studies*. 30/8 (2021): 949-963.
- Kavasoğlu, İrem ve Koca Canan. "Kadın Sporcuların Bikini Fitness Yoluyla Güçlenme Ve Baskılanma Deneyimleri." *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 4/2 (2019): 289-307.
- Kavasoğlu, İrem ve Canan Koca. “Gendered Body of Turkish Bikini Fitness Athletes on Instagram.” *Communication ve Sport*. (2021): 2167479520961370.
- Kavasoğlu, İrem ve Ayşe Macit. "Denetimdeki Bedenler: Bikini Fitnessta Üretilen Kadınlık Kimliği." *Ulusal Spor Bilimleri Dergisi*. 2/1 (2018): 42-67.
- Koca, Canan. “Cinsiyetlendirilmiş Bir Alan Olarak Spor”. Sporun Toplumsal Cinsiyet Halleri. Ed., Canan Koca. Ankara: Spor Yayınevi, 2016: 18-37.
- Koca, Canan. “Sporda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama Ve İzleme Çalışması.” Ankara: CEİD Yayınları, 2018.
- Koca, Canan. "Analysis of Women and Sport in Turkey." *Women and Sport in Asia*. Routledge, 2021. 226-236.
- Koca, Canan ve Bulgu, Nefise. “Spor Ve Toplumsal Cinsiyet: Genel Bir Bakış.” *Toplum ve Bilim*, 103, (2005): 163-181.

- Knijnik, Jorge. "Femininities and Masculinities in Brazilian Women's Football: Resistance and Compliance." *Journal of International Women's Studies*. 16/3 (2015): 54-70.
- Knight, Jennifer L ve Traci A. Giuliano. "Blood, Sweat, and Jeers: The Impact of the Media's Heterosexist Portrayals on Perceptions of Male and Female Athletes." *Journal of Sport Behavior*. 26/3 (2003): 272-284.
- Krane, Vikki. "We Can Be Athletic And Feminine, But Do We Want To? Challenging Hegemonic Femininity in Women's Sport." *Quest* 53/1 (2001): 115-133.
- Leigh, Mary H ve Thérèse M. Bonin. "The Pioneering Role of Madame Alice Milliat And The FSFI in Establishing International Trade And Field Competition For Women." *Journal of Sport History*. 4/1 (1977): 72-83.
- Lim, So Youn ve Marlene A. Dixon. "A Conceptual Framework Of Sport Participation And Women's Empowerment." *Managing Sport and Leisure*. 22/5 (2017): 400-413.
- Markula, Pirkko. "Firm But Shapely, Fit But Sexy, Strong But Thin: The Postmodern Aerobicizing Female Bodies." *Sociology of Sport Journal*. 12/4 (1995): 424-453.
- Markula, Pirkko. "The Technologies Of The Self: Sport, Feminism, And Foucault." *Sociology Of Sport Journal*. 20/2 (2003): 87-107.
- Markula, Pirkko. "'Tuning into One's Self': Foucault's Technologies Of The Self And Mindful Fitness." *Sociology Of Sport Journal*. 21/3 (2004): 302-321.
- Martin, Leena St ve Nicola Gavey. "Women's Bodybuilding: Feminist Resistance And/Or Femininity's Recuperation?." *Body and Society*. 2/4 (1996): 45-57.
- Mosedale, Sarah. "Assessing Women's Empowerment: Towards A Conceptual Framework." *Journal Of International Development*. 17.2 (2005): 243-257.
- Noben, Kirsten. "Tackling the Patriarchy: The Football Pitch As A Transformative Field For Girls And Women." Doctoral dissertation. University of Vienna, 2019.
- Obel, Camilla. "Collapsing Gender in Competitive Bodybuilding: Researching Contradictions And Ambiguity in Sport." *International Review For The Sociology Of Sport*. 31/2 (1996): 185-202.
- Öztürk, Pınar. "Kadın futbolcuların futbol alanındaki deneyimleri." Yayınlanmamış doktora tezi Hacettepe Üniversitesi, 2017.
- Öztürk, Pınar ve Koca, Canan. "Egzersiz Ve Performans Sporunda Beden Politikaları." *Toplum ve Hekim*. 29/5 (2014): 333-343.
- Öztürk, Pınar ve Koca, Canan. "Futbolda Kadınlar: Bir Sosyal Alan Olarak Kadın Futbol Takımının Analizi." *Türkiye Klinikleri Spor Bilimleri*. 10/3 (2018): 150-63.
- Öztürk, Pınar. ve Koca, Canan. "The Club Management Ignores Us": Gender-Power Relations in Women's Football in Turkey. *Sociology of Sport Journal*, 38/3 (2020): 285-292.
- Ratna, Aarti. "'Taking The Power Back!' The Politics Of British-Asian Female Football Players." *Young*. 18/2 (2010): 117-132.
- Scheyvens, Regina. "Promoting Women's Empowerment Through Involvement in Ecotourism: Experiences From The Third World." *Journal of Sustainable Tourism*. 8/3 (2000): 232-249.
- Schmidt, S. H., Frederick, E. L., Pegoraro, A., ve Spencer, T. C. (2019). An analysis of Colin Kaepernick, Megan Rapinoe, and the national anthem protests. *Communication and sport*, 7(5), 653-677.
- Shea, B. Christine. "The Paradox Of Pumping Iron: Female Bodybuilding As Resistance And Compliance." *Women and Language*. 24/2 (2001): 42-47.
- Switzer, Kathrine. *Marathon Woman: Running the Race to Revolutionize Women's Sports*. Hachette UK, 2017.

- Şenel, Burcu. "Neoliberalizm ve Farklı Kadınlık Hallerini Bir Dans Salonunda Okumak." *Fe Dergi*. 7/2 (2015): 104-119.
- Theberge, Nancy. "Sport and Women's Empowerment." *Women's Studies International Forum*. 10/4 (1987):387-393.
- Turner, Sandra G ve Tina M. Maschi. "Feminist and Empowerment Theory And Social Work Practice." *Journal of Social Work Practice*. 29/2 (2015): 151-162.
- Wesely, Jennifer K. "Negotiating Gender: Bodybuilding And The Natural/Unnatural Continuum." *Sociology of Sport Journal*. 18/2 (2001): 162-180.
- Wright, Jan ve Gill Clarke. "Sport, The Media And The Construction Of Compulsory Heterosexuality: A Case Study Of Women's Rugby Union." *International Review For The Sociology of Sport*. 34/3 (1999): 227-243.